

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 75 (2024), 54-69.

Geliş/Received: 31.12.2024

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1610953

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ANAFARTALAR KAHRAMANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 1928 YILI ÇANAKKALE ZİYARETİ

ANAFARTALAR HERO MUSTAFA KEMAL PASHA’S VISIT TO ÇANAKKALE IN 1928

ŞAKİRE ÇİMENLİ*

ÖZ

İletişim ağının günümüzdeki gibi gelişmediği, bilgiye ulaşmanın çok daha zor ve kısıtlı olduğu Cumhuriyetin ilk dönemleri sadece halk nazarında değil, icraatlarını halka anlatma konusunda devlet liderleri için de son derece sancılı bir evre olmuştur. Halk ile devlet arasındaki yegâne iletişim vasıtasının gazeteler ve dergiler olduğu göz önüne alındığında bu sınırlı ve kısıtlı kaynağa alternatif geliştirmenin ne denli elzem olduğu da anlaşılabacaktır. Siyasi aktörler, bu alternatif kaynak arama ihtiyacını gerçekleştirdikleri yurt gezileri ile çeşitlendirmişlerdir. Hayata geçirilmek istenen devrim/icraat gibi çalışmaların propagandasının yapıldığı ciddi arenalar haline dönüştürülen bu geziler ayrıca devlet liderlerine, halkı ve devlet memurlarını denetleme olanağı da sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın, çok yönlü gerçekleştirdiği yurt gezileri de bu amaca hizmet eden gezilerdendir ve bunlardan biri de 1928 yılı Çanakkale gezisidir. Mustafa Kemal Paşa, 1928 yılında gerçekleştirdiği bu gezisinde: Harf Devrimi’yle ilgili incelemelerde bulunmuş, Çanakkale savaş alanlarını gezmiş, donanmaya tatbikat yaptırmıştır. TBMM Zabıt Tutanaklarını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv belgelerini, ulusal basını ve dönemi ihtiva eden literatür kaynakları referans alarak hazırlanan bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın, Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale’ye ilk ziyareti olan 1928 yılı gezisinin bu yönlerini analiz edip ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Harf Devrimi, Mustafa Kemal Paşa, 1928 Yılı Gezisi, Yurt Gezileri.

ABSTRACT

The early period of the Republic, when the communication network was not as developed as it is today and access to information was much more difficult and limited, was an extremely painful phase not only for the public but also for the state leaders in terms of explaining their actions to the public. Considering that the only means of communication between the public and the state were newspapers and magazines, it will be understood how essential it was to develop an alternative to this limited and restricted source. Political actors diversified this need to search for alternative sources by travelling abroad. These trips, which were transformed into serious arenas for the propaganda of the revolution/activities to be implemented, also provided state leaders with the opportunity to control the public and civil servants. Mustafa Kemal Pasha's multifaceted travels abroad were among the trips that served this purpose, and one of them was the Çanakkale trip in 1928. Mustafa Kemal Pasha, during this trip in 1928: He made examinations on the Alphabet Revolution, visited the battlefields of Çanakkale, and had the navy carry out drills. This study, which has been prepared with reference to the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, the State Archive documents of the Presidency of the Republic of Turkey, the national press and the literature sources covering the period, aims to analyse and reveal these aspects of Mustafa Kemal Pasha's 1928 visit to Çanakkale, which was his first visit to Çanakkale as President.

Key Words: Çanakkale, Letter Revolution, Mustafa Kemal Pasha, 1928 Tour, Travels

Extended Abstract

Although political leaders today have many means of communication, they still resort to travelling abroad as the most effective method to convey their actions and ideologies to the public, to make propaganda and to form public opinion. These visits are not only political arenas where leaders announce their national and international messages, but also important meeting points where they establish direct contact with the public, listen to their problems and understand their expectations. These visits, which function as a bridge between the rulers and the public, were developed as an alternative to the print media, which was the only and most effective mass communication tool in the early years of the Republic.

After the end of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha started to carry out revolutions/activities in order to transform Turkey, which was backward in many areas from economy to law, from law to education, from education to health, into a modern and national structure. The way to build the new Turkey depended on the adoption of the revolutions/activities by the people in a short time. For this reason, Mustafa Kemal Pasha made use of the press as well as travelling abroad in order to promote the revolution/activity that had been/would be carried out and to ensure that it was assimilated by the public. As a matter of fact, these travels, in which Pasha personally came into contact with the public, functioned as a unique space where the revolution was directly explained, conveyed and propagandised to the public. Mustafa Kemal Pasha organised 52 foreign trips for this purpose. Pasha tried to keep the morale of the people high by giving messages about the political developments of the day and informed the people about the characteristics of the action/revolution to be carried out.

Mustafa Kemal Pasha believed that education played a decisive role in the change and transformation of a society. In this respect, believing that the change of the alphabet would accelerate this process, he took a bold step despite all opposition and started to work on the alphabet reform. In this context, newspapers were published in new letters, public classrooms were opened, conferences were organised and books were printed. In order to introduce the new letters directly to the public and to follow the process closely, Mustafa Kemal Pasha embarked on a tour of the country starting from Tekirdağ between 23 August and 20 September.

Mustafa Kemal Pasha also visited Çanakkale between 1-2 September 1928 during his tour of the country in order to examine the Letter Revolution and to gauge the public opinion. In fact, Mustafa Kemal Pasha visited Çanakkale many times after 1928. However, his visit to Çanakkale in 1928 was his first visit to the city that shaped his military life as president after 1915, and in this context, it was different, emotional and special from his other visits. Although the main reason for the trip was the Alphabet Revolution, Mustafa Kemal Pasha also travelled to the Gallipoli Peninsula during this trip and told his experiences during the war by giving excerpts from his memories to the soldiers who were with him as a guide and reminisced his memories of the Çanakkale Battles. Pasha, who visited the battlefields and made studies on the Letter Revolution in Çanakkale, did not neglect to give a message about the tensions with Greece due to the exchange and Italy's disturbing demands in the Mediterranean by ordering the navy he brought from Istanbul to manoeuvre. In this context, it can be said that Mustafa Kemal Pasha's trip to Çanakkale in 1928 was shaped by three elements; introducing the New Turkish letters, visiting the battlefields of Çanakkale and having the navy perform military manoeuvres

Giriş

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'den sonra inşa etmeyi düşündüğü yeni devlet için devrim yapmaya başlamıştır. Yapılacak olan devrimin, benimsenmesinin ve olası bir reaksiyonun önüne geçilmesinin yolu ise halka indirgenip halk tarafından kabul görmesine bağlıydı. Bu gereklilikten hareket eden Mustafa Kemal Paşa, devrimden önce kamuoyunu devrime hazırlamak; devrimden sonra ise kamuoyunun devrime karşı tepkisini ölçmek amacıyla yurt gezilerine çıkmıştır. Gerçekleştirdiği yurt gezilerinde devrim lideri olarak, yapılacak olan devrimin neden yapıldığını ve sonuçlarına dair açıklamalarda bulunmuş ve devrimin halk nazarında benimsenmesi için çaba harcamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Şapka Devrimi öncesinde Kastamonu'ya gerçekleştirdiği gezi de bu minvalde yapılan gezilerdendir. 1925 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Saffet Arıkan anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine Şapka Devrimi'ni Kastamonu'da başlatmasının nedenini şöyle aktardığını anlatmaktadır: *"Çocuğum Kastamonu'ya gideceğim...Niçin Kastamonu'yu seçtiğimi bilemezsin. Dur, anlatayım. Bütün vilayetler beni tanır. Ya üniforma ile yahut fesli, kalpaklı sivil elbiseyle görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu'ya gidemedim. İlk önce nasıl görürlerse öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişler. İtaatlidirler, munistirler. Adları gericiye çıkmışsa da anlayışlıdır. Bunun için şapkayı orada giyeceğim ..."*¹ Diğer taraftan Falih Rıfkı Atay ünlü eseri "Çankaya'da" Mustafa Kemal Paşa'ya neden şapkayı İzmir veya daha aydın fikirli insanların yaşadığı bir yerde değil de mutaassıp olan Kastamonu'da giydiğini sorduğunu Paşa'nın da: *"İzmir tarafı halkı beni birçok defa gördü. Eğer orada şapka giysem, bana değil, şapkama bakarlardı. Beni ilk defa görenler ise şapkamla olduğu gibi kabul ettiler."*² cevabını verdiğini belirtmiştir. Radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçlarının olmadığı bir devirde halkı devrimden haberdar etmek, amacını ve gerekçelerini anlatmak için yegâne vasıtanın basın olduğu düşünüldüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın, basınla yetinmeyip devrimin idraki ve kalıcılığı için gezilerden de yararlandığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, devrimlere bir altyapı oluşturma çabasıyla gerçekleştirdiği bu gezilerinde halkın sorunlarını yerinde görmeyi ve askeri birlikleri de teftiş etmeyi ihmal etmemiş ve bu amaç çerçevesinde 52 yurt gezisi düzenlemiştir.³ Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'ye yaptığı geziler de bu amaca hizmet eden gezilerden olup; 1-2 Eylül 1928, 14 Temmuz 1933,⁴ 14-15 Nisan 1934,⁵ 25 Haziran 1934⁶ evresinde gerçekleşmiştir.⁷ Mustafa Kemal'in Çanakkale'ye gerçekleştirdiği ve araştırmanın esasını oluşturan 1928 yılı ilk gezisi hariç diğer gezilerine kısaca değinmek gerekirse şöyledir: Mustafa Kemal Paşa, 14 Temmuz 1933 tarihinde Çanakkale'ye yaptığı ikinci gezisini Ertuğrul Yatı ile Marmara Denizi üzerinden Ece Limanı'na gelerek gerçekleştirmiş⁸ vali, belediye başkanı ve Çanakkale eşrafiyla görüşüp teftişlerini yaptıktan sonra şehirden ayrılmıştır.⁹ Paşa, Çanakkale'ye üçüncü ziyaretini Batı Anadolu gezisi esnasında İzmir'den sonra yapmıştır.¹⁰ 14 Nisan 1934'te şehre gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak Çanakkale'deki askeri birlikleri teftiş etmiş¹¹ ve aynı günün akşamında orduevinde tertip edilen baloya katılmış ertesi gün ise Balıkesir'e geçmiştir.¹² Paşa, Çanakkale'ye dördüncü ziyaretini 25 Haziran 1934 günü İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte gerçekleştirmiştir.¹³ Bu gezi kapsamında 25 Haziran 1934'te Biga üzerinden Çanakkale'ye hareket edilmiş, şehre girmeden önce Balaban Tepesi üzerinde bir

¹ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981,250-251; *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü İl Kutlama Komitesi Adına, Ankara, 1982, 22-25.

² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları,2009,502.

³ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,1998, IX ve XI.

⁴ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Evvelki Gün Çanakkale'ye Gittiler", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi ve Yalova'yı Teşrif Ettiler", *Son Posta*, 16 Temmuz 1933,1.

⁵ "Gazi Hz. Çanakkale'yi ve Bazı Kıtaları Teftiş Ettiler", *Akşam*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Çanakkale'den Balıkesir'e Geldiler", *Hakimiyeti Milliye*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Geceyi Edremit'te Geçirdiler", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Edremit'te", *Milliyet*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi Teşrif Ettiler", *Vakit*, 15 Nisan 1934, 1; "Gazi Hz. Dün Balıkesir'i Şereflendirdiler", *Vakit*, 16 Nisan 1934, 1.

⁶ "Hoş Geldiniz Şahinşah Hz.", *Akşam*, 26 Haziran 1934,1; "İki Büyük Şef İstanbul'da", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Haziran 1934,1; "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz. Bu Sabah 11 Buçukta İstanbul'u Şereflendiriyorlar", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934,1; "Şahinşah Hz. ve Gazimiz Şehrimize Şeref Veriyorlar", *Son Posta*, 26 Haziran 1934, 1; "İstanbul Bu Sabah Aziz Misafirini Selamlıyor", *Vakit*, 26 Haziran 1934,1.

⁷ Mehmet Önder, *Atatürk'le Adım Adım Türkiye*, Ankara: Kültür Ofset Araştırma Yayınları,1984,94-97.

⁸ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Evvelki Gün", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi", *Son Posta*, 16 Temmuz 1933,1.

⁹ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1.

¹⁰ "Gz. Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1.

¹¹ "Gazi Hazretleri", *Milliyet*, 15 Nisan 1934,1.

¹² "Gazi Hz. Geceyi", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1.

¹³ Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 8/3 (2006) 61.

kahve molası verilmiş¹⁴ ve askeri tatbikat izlendikten sonra 15.45'te şehre girilmiştir.¹⁵ Çanakkale'de askeri birlikleri denetleyen Mustafa Kemal Paşa akabinde Erenköy'e geçmiş ve burada konuk Cumhurbaşkanını Çanakkale Muharebeleriyle ilgili bizzat kendisi bilgilendirmiş,¹⁶ akşamında ise Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a dönmüştür.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale'ye beşinci ziyaretini İsmet Paşa ve Afet İnan'la birlikte 1 Ağustos 1935'te gerçekleştirmiş sahilde üç saat vakit geçirdikten sonra şehirden ayrılmışlardır.¹⁸ Paşa'nın, Çanakkale'ye bu gezileri haricinde şehre uğramadan 17 Şubat 1935'te gerçekleştirdiği bir de boğazdan geçişi vardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılından sonra Çanakkale'ye yaptığı ziyaretler dikkate alındığında bu gezilerin ekseriyetle askeri birlikleri denetleme amaçlı olduğu ve bu savunma amacının ise Faşizm ve Nazizm kökenli tansiyonu yükselten sansasyonel hamlelere karşı bir tedbir veyahut bir gözdağı verme ihtiyacından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın bir devrim lideri olarak "öğretmen", Çanakkale Muharebelerine katılan biri olarak "rehber", donanmaya manevra yaptıran biri olarak "amiral" edasıyla çeşitli misyonlar üstlenerek gerçekleştirdiği 1928 Çanakkale gezisi Çanakkale'ye yaptığı diğer gezilerinden farklı olup detaylandırılmaya değer bir konudur. Yapılan incelemeler Mustafa Kemal Paşa'nın 1915'ten sonra Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale'ye yaptığı bu ilk ziyaretinin, amacı ve ayrıntıları bağlamında yeteri kadar detaylandırılmadığını ortaya koymuştur. TBMM Zabıt Tutanaklarını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv belgelerini, ulusal basını ve dönemi ihtiva eden literatür kaynakları referans alarak hazırlanan bu çalışma, söz konusu alandaki bu eksikliği giderip alana daha fazla katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Mustafa Kemal'in, Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale'ye gerçekleştirdiği ilk ziyareti olan 1928 yılı gezisinin itekleyici amillerinden biri Harf Devrimi iken; diğer bir sebebi ise bu şehrin, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında özel bir yerinin olmasıdır. Nitekim inisiyatif olarak düşmana karşı harekete geçtiği ve göğsünden vurulduğu Çanakkale Muharebelerinde elde ettiği başarı sadece savaşın gidişatını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını da sağlamıştır.¹⁹ "Anafartalar Kahramanı" ünvanını aldığı²⁰ albaylığa (miralay) yükseldiği²¹ bu cephenin, ileri yıllarda Mustafa Kemal Paşa'nın, halk tarafından benimsenip Millî Mücadele'nin lideri²² olarak kabul görmesinde hatırı sayılır bir tesiri olmuştur. Öte yandan 1928 yılı Çanakkale gezisi, bu sebeplerin yanı sıra Mussolini'nin kaygı veren yayılmacı dış politikası, Yunanistan ile çözülemeyen nüfus mübadelesi meselesi nedeniyle gerginlik yaşanan bu devletlere donanmaya manevralar yaptırmak suretiyle gözdağı verme misyonuna da hizmet etmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 yılında yaptığı ve yukarıda hülasası verilen 1928 Çanakkale gezisinin amillerini ve niteliklerini sıralayıp detaylandırmak gerekmektedir.

1. Harf Devrimi'yle İlgili Denetimler Yapmak

Çağdaş uygarlık ölçütlerine göre inşa edilen Cumhuriyet'in değerlerini, Türk halkına benimsetmek ve yaşantısına entegre etmek için yazı son derecede önemli bir araçtır. Bu önemli aracın değişim farkındalığı, Tanzimat Dönemi ile başlayıp Meşrutiyet Dönemi'nde yoğunlaşmışsa da dönemin muğlak siyasi atmosferinden dolayı mümkün olmamıştır.²³ 1923 yılından itibaren yeni kurulan Türkiye'de de gündeme gelen yazı/harf değişikliği TBMM'yi, basını, aydın ve düşünürleri ikiye bölmüştür.²⁴ Diğer taraftan eğitim sisteminin temel kutbu olan öğretmenler, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın yaptığı ankette %96 oranında yeni Türk harflerine karşı olduklarını ortaya

¹⁴ Mithat Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2015, 192-193.

¹⁵ "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz.", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934, 1.

¹⁶ Önder, *Atatürk'ün Yurt*, 119.

¹⁷ "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz.", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934, 1.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, 215-217; Afet İnan bu geziye dair hatıralarını, 10 Kasım 1952'de Cumhuriyet gazetesinde "Kemal Atatürk ve Çanakkale Savaşı" başlığı adı altında kaleme almıştır. *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1952.

¹⁹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl-1*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, 1999, 112; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, 49; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 469-471; Bayram Akça, "Mustafa Kemal Paşa'nın, Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı (2006) 107-114.

²⁰ Turan, *Türk Devrim*, 49.

²¹ Osman Akandere, "Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri", *Atatürk Dergisi*, 5/3(2010) 81.

²² "Reisi Cumhur Hazretleri Evvelki Gece Çanakkale ve Gelibolu Seyahatlerinden Avdet Bulundular", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

²³ İlhan Başgöz- Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: Dost Yayınları, 1968, 113-114.

²⁴ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılâbı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34 (2004) 115-116.

koymuş, üniversite hocaları ise bu harflerin kabul edilmesi halinde bir tek satır yazmayacaklarını, kalemlerini kıracaklarını belirtmişlerdir. Fakat Latin kökenli yeni Türk harflerine karşı olan ve Arap harflerinde kalma konusunda ısrar eden bu grupların göz ardı ettiği husus toplumda Arap harfleriyle okuma-yazma bilenlerinin oranının %6'yı geçmemesiydi.²⁵

Bir toplumun, değişim ve dönüşümünün en önemli öğelerinden birinin eğitim olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, bu devrimin harf değişimiyle mümkün olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle Paşa, onca muhalefete rağmen alfabe değişikliği için radikal bir adım atarak hazırlıklara başlamıştır. Bu hazırlıklar doğrultusunda "Elifba Raporu" düzenlenmiş, gazeteler yeni harfler ile yayınlanmaya başlanmış, halk dersaneleri açılmış, konferanslar verilmiş, kitaplar basılmış ve Mustafa Kemal Paşa yeni harfleri halka bizzat kendisi tanıtırak denetimler yapabilmek amacıyla 23 Ağustos-20 Eylül tarihlerini kapsayan ve Tekirdağ'dan başlayan bir yurt gezisine çıkmıştır.²⁶

Tekirdağ'dan sonra Bursa'ya geçen Paşa,²⁷ İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda birkaç gün istirahat ettikten sonra 1 Eylül 1928'de Ertuğrul Yatı ile Çanakkale'ye hareket etmiştir.²⁸ Bu gezi Mustafa Kemal Paşa'nın, "Cumhurbaşkanı" olarak Çanakkale'ye gerçekleştireceği ilk gezisidir.²⁹ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Harf Devrimi nedeniyle düzenlediği bu yurt gezisinde Çanakkale'yi de ziyaret etmesinde Çanakkale'deki öğretmenler tarafından Mayıs-Ağustos 1925 aralığında yayınlanan "Muallimler Birliği Dergisi'nde"³⁰ Kemalettin Derviş imzalı yazı dizisinin de etkili olduğu düşünülmektedir.³¹ Kemalettin Derviş, 15 Ağustos 1925 tarihli "*Munfasıl Harf mi? Muttasıl Harf mi?*" başlıklı yazısında "*muttasıl harflerin nesi var? zararı neresindedir...*?" derken;³² 31 Ağustos 1925 sayılı devam mahiyetindeki "*Latin Harfleri mi kendi harflerimizi islah mı?*" başlıklı yazısında *Latinciler Zümresi* olarak nitelediği Harf Devrimi'ni savunanları; yabancı ülkelerde tahsil görmüş, Avrupa'nın etkisinde kalmış, vatan düşmanı bir kesim olarak nitelemiştir. Geleceğin nesillerini yetiştirecek olan öğretmen birinin kaleminden Harf Devrimi'ne dönük: "*Yazı bir müessesedir, yıkılamaz. Tebdil edilemez. Başka millet harflerine kalp olunamaz. Ancak islah olunur...*"³³ gibi son derece ağır ve sert tenkitlerin Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çektiği ifade edilebilir. Nitekim Harf Devrimi'nin benimsenip yaşatılmasının ön şartının eğitim neferleri olan öğretmenler tarafından kabul görmesine bağlı olduğu düşünüldüğünde, bir dizi öğretmen tarafından çıkarılan bu dergide yer alan yazının, dergi kadrosunca benimsenmiş olma ihtimalinin Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız ettiği ve Çanakkale'ye bir ziyaret gerçekleştirmeye sevk ettiği ileri sürülebilir.³⁴

Dolmabahçe Sarayı'ndan Ertuğrul yatıyla gece üç buçukta hareket eden³⁵ Mustafa Kemal Paşa saat: 14:45'te Çanakkale'ye varmıştır. Çanakkale'de Mustafa Kemal Paşa'yı sahili dolduran halk büyük bir coşku ile karşılamıştır.³⁶ Öyle ki bu coşkuyu İkdâm gazetesi manşetten "*Çanakkale dün emsalsiz bir sevinç içinde çalkalandı.*"³⁷ başlığıyla duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılamaya gelen coşkun kalabalığa ziyaretinin öncelikli amacı olan Harf Devrimi'yle alakalı "*Yeni Türk harflerini öğrendiniz mi?*" sorusunu yöneltilmiş ve müsbet cevap almıştır.³⁸ Bu cevaptan sonra Paşa, devlet memurlarının devrime karşı tavrını öğrenmek için halkın coşkun ve candan alkışları arasında doğrudan Hükümet Konağı'na doğru yol almıştır.³⁹ Hükümet Konağı'na yaya olarak geçen Paşa, buradaki kitleye kara tahta üzerinde yeni Türk Harfleri hakkında sualler sormuş, imla

²⁵ Başgöz-E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyet'inde*, 116-117.

²⁶ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 120-124.

²⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, 414.

²⁸ "Gazi Hazretleri Ertuğrulla Dün Gece Gelibolu'ya Hareket Buyurdular", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1928, 1; "Çanakkale Dün Emsalsiz Bir Sevinç İçinde Çalkalandı", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi ve Gelibolu Harp Sahnelerini Ziyaret Buyurmuşlardır. Büyük Reisimiz halkı Yeni Yazı ve İmla İtibarıyla Gayet İyi Bir Halde Bulmuşlardır" *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

²⁹ Önder, *Atatürk'ün Yurt*, 118.

³⁰ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 138.

³¹ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 189.

³² *Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi*, 15 Ağustos 1925.

³³ *Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi*, 31 Ağustos 1925.

³⁴ Mithat Atabay, *Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk*, Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Yayınları, 2019, 62.

³⁵ "Gazi Hazretleri Ertuğrulla Dün Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1928, 1.

³⁶ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı Ziyaret Ettiler", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1; *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Derleyen: Necati Çankaya, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985, 269.

³⁷ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Gece Gelibolu'ya Teşrif Buyurdular", *Son Saat*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale ve Maydos'u Teşrif Ettiler", *Vakit*, 2 Eylül 1928, 1.

³⁸ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin Ani Teşriflerinden Sevinç Heyecanlar Geçirmekte ve Büyük Halaskâra Şükranlarını İzhar Eylemektedir", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

³⁹ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1.

kaidelerine dair izahlarda bulunmuş ve dersler vermiştir.⁴⁰ Tahta başında aldığı cevaplardan memnun olan Paşa, Çanakkale halkına teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Konağı'ndan sonra Belediye dairesini ve Türk Ocaklarını da ziyaret ederek yeni Türk harfleriyle ilgili teftişler yapıp açıklamalarda bulunmuştur.⁴¹ Çanakkale merkezde Harf Devrimi'ne ilişkin yaptığı teftiştan memnun kalan Paşa, Maydos'a (Eceabat) gitmek için harekete geçmiştir. ⁴²Çanakkale halkı kendilerini bir gece de olsa misafir etmek istemiş ve bu rica Belediye Reisi tarafından Paşa'ya iletilmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın programının yoğunluğu nedeniyle kabul edilmemiştir. ⁴³

2. Çanakkale Muharebe Alanlarını Gezip Savaş Anılarını Yad Etmek

Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kariyerinin dönüm noktasını, Çanakkale Muharebeleri belirlemiştir. Bu nedenle Paşa, hayatında önemli bir yer teşkil eden Çanakkale Muharebelerine dair hatıralarına daima ayrı bir ihtimam göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Sivas'a dönerken göğsündeki tek madalyası Çanakkale Muharebelerinde kazandığı "*Çifte Kılıçlı Altın İmtiyaz Madalyası*" idi. Millî Mücadele'de nişan ve rütbelerinin elinden alınmasından son derece müteessir olan Paşa, göğsündeki bu madalyaya dokunarak: "... Varsın alsınlar! Ancak, bunu vermem; bunu benden kimse alamaz! Bunu Anafartalar'da savaş meydanında benim göğsüme taktılar!" ⁴⁴ diyerek Çanakkale Muharebelerinin kendisinde ne denli ayrı ve özel bir yere sahip olduğunu altını çizmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale ziyaretinin diğer bir sebebinin, hayatının miladı olan Çanakkale Muharebelerindeki anılarını yad etmek olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, geçmişe bir yolculuk yapıp ve anılarını yad edeceği bu gezi sırasında kendisine: Halk Fırkası Kâtip Umumiyesi Saffet Bey, Nuri Bey, Kılıç Ali Bey, Salih Bey, Cevat Abbas Bey, Recep Zühdü Bey, Hasan Cavid Bey, Ruşen Eşref Bey, Seyri-i Sefain Müdürü Umumiyesi Sadullah Bey, Seryaver Rüsuhi Bey, Muhafaza Kıtaatı Kumandanı İsmail Hakkı Bey, yaverlerden Naşid ve Fikri Beyler eşlik etmişlerdir.⁴⁵

Çanakkale merkezden 16:00/17:00'da Maydos'a geçen⁴⁶ Paşa'yı, burada; vali vekili, jandarma kumandanı, polis müdürü beylerle, kaza erkânı ve halk karşılamıştır.⁴⁷ Bu merasimden sonra Mustafa Kemal Paşa anılarını yad etmek için Anafartalar'a geçmiştir.⁴⁸Anafartalar'ı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, cephede yaşanan olayların önemli bir tanığı olarak 1915 yılı hatıralarını yanındakilere bir rehber edasıyla anlatmıştır.⁴⁹ Anafartalar savaş alanını otomobilden tek tek inip: "*Burası saatin beni kurtardığı/kırıldığı düşman kurşununun isabet ettiği yerdir. Burası ilk karargahımı kurduğum yerdir. Burası düşmana ilk darbeyi vurduğum yerdir.*" ⁵⁰ diyerek anlatan Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle adeta Çanakkale Kara Muharebelerinin bir özetini yapmıştır. Bu özetin tahlili ise 1915 yılı Çanakkale Muharebelerinde ve bu muharebelerde Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği rolde gizlidir.

Yıllar sonra Çanakkale'ye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, muharebe alanlarını *Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın* anılarından hareketle ortaya koyması tarihin birinci ağızdan dinlenmesine eşdeğer olup son derece kıymetlidir. Bu sebeple *Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın* hatıralarından istifade ederek anlattığı bu tarihi gezide kullandığı cümleler ile hangi olayı kastettiğini çözümlemek gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu dâhilinde oluşturulan 19 Tümen Komutanlığı'na 18 Ocak 1915'te atanmış ve 25 Şubat 1915'te Çanakkale Maydos'a gelmiştir. ⁵¹ Maydos'a gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk karargahını burada kurmuştur.⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale gezisi esnasında yanındaki erkâna "*Burası ilk karargahımı*

⁴⁰ "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴¹ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴² "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1; *Akşam*, "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", 3 Eylül 1928, 1.

⁴³ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴⁴ Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla*, 401-402.

⁴⁵ Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴⁶ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdam*, 2 Eylül 1928, 1; "Reisi Cumhuriyet Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

⁴⁷ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴⁸ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴⁹ "Sevgili Gazimiz Dün Gece Avdet Ettiler", *Vakit*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi Teşrif Ettikten Sonra Rumeli Sahiline Geçtiler ...", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1.

⁵⁰ "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1; "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁵¹ Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, 37.

⁵² Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi'ndeki karargahları; 25 Şubat 1915- 19 Nisan 1915 Maydos karargâhı, 19 Nisan 1915- 25 Nisan 1915 Bigalı Köyü karargâhı, 25-26 Nisan 1915 Kocadere Köyü karargâhı, 27 Nisan 1915- 17 Mayıs 1915 Kemalyeri karargâhı, 17 Mayıs 1915- 04 Haziran 1915 180 Rakımlı Tepe Güneyi, 04 Haziran 1915- 08 Ağustos 1915 Kemaldere karargâhı, 08 Ağustos 1915-10

kurduğum yerdir." diyerek işaret ettiği yerin bu nedenle Maydos/Eceabat olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale Deniz Savaşlarında başarılı olamayan İtilaf güçleri karaya çıkarma yapmaya karar vermişlerdir. Bu çıkarmalardan biri Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde olan Arıburnu istikametine yapılmıştır. 25 Nisan sabahı Arıburnu kıyılarına çıkan Anzak birlikleri,⁵³bu kıyıları gözetleyen iki mangadan oluşan Türk birliğinin şiddetli direnişiyle karşılaşmışlardır. Yoğun çatışmaların olduğu bu cephede 27. Alay Komutanı olan Albay Şefik Aker'e 19'uncu Tümen'in 57'nci Alayının Kocaçimen'e yöneldiği bilgisi verilerek bu tümenle temasa geçmesi istenmiştir.⁵⁴Albay Şefik Aker'e temasa geçmesi talimatı verilen 19. Tümen'in Komutanı Çanakkale Muharebelerinin seyrini değiştirecek olan Mustafa Kemal Paşa'dır. 25 Nisan sabahı Kabatepe yönündeki şiddetli bombardıman ve Maltepe'deki 77'nci Alay ve 9'uncu tümendenden gelen raporlar üzerine tümenini alarma geçiren Mustafa Kemal Paşa, süvari bölüğünü bölgenin kilit noktası olan Kocaçimen'e yöneltmiş ve tehlike durumunda sonuna kadar direnilmesi emrini vermiştir. Conkbayırı'nın kaybedilmesi halinde boğazı müdafaa etmenin mümkün olamayacağını bilen Mustafa Kemal Paşa, harekete geçmek için saat 07:00'ye kadar beklemiş ve hiçbir emir gelmeyince kurmay başkanını ve iki alayını Bigalı'da bırakarak, 57'nci Alay ile birlikte saat 08:00'de Kocaçimen'e hareket etmiştir.⁵⁵Conkbayırı'na gelen Mustafa Kemal Paşa, cephanesi bittiği için geri çekilen Türk askerlerine anında müdahale etmiştir. Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirdiği bu müdahalesini sonraki yıllarda şöyle anlatmaktadır: *"Kaçan efrada: -Düşmandan kaçılmaz dedim. - Cephanemiz kalmadı, dediler. - Cephaneniz yoksa, süngünüz var, dedim. Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel bataryasının yetişebilen efradının "marş marş'la" benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitanı geriye saldırdım. Bu efrat süngü takip yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır."*⁵⁶ Bu hamleyi 57'nci Alay'ın 261 rakımlı tepeye taarruzu takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu taarruzun sıradan bir taarruz olmadığını Ruşen Eşref Bey'e verdiği söyleşide şöyle anlatmaktadır: *"...Bu öyle alelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete teşne olduğu bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlere şunu ilave etmişimdir: Size ben taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir."*⁵⁷ İşte Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 Çanakkale gezisi sırasında *"Burası düşmana ilk darbeyi vurduğum yerdir."* diyerek gösterip anlattığı yerin Conkbayırı ve bu sahada başlattığı taarruz olduğu anlaşılmaktadır.

25 Nisan'dan sonra İtilaf Devletlerinin, ikinci kez çıkarma yapacağını tahmin edilmesi üzerine 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa çıkarma için öngörülen araziye incelerler. Esat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çıkarma bölgesi olarak öngördüğü yeri sormuş, Mustafa Kemal Paşa *"Arıburun-Anafartalar"* arasındaki kıyıya işaret etmişse de inandırıcı olamamıştır. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa, kendi önlemini alıp karargahını çıkarma bölgesini tepeden gören Düztepe'ye taşımıştır.⁵⁸ 6 Ağustos'ta başlayan ikinci çıkarma, Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü yerden yapılmış; fakat gerekli önlemler alınmadığından Anafartalar bölgesi zor duruma düşmüştür. Ordu Komutanı 16. Kolordu'dan destek istemişse de bu mümkün olmamış ve cephe çökme noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine 5'inci Ordu Kurmay Başkanı, 5'inci Ordu Komutanı Liman Von Sanders adına Mustafa Kemal Paşa'ya telefon ederek gidişat hakkında görüşlerini sormuş ve Mustafa Kemal Paşa durumun hassasiyetini belirterek zaman kaybetmeksizin tüm birliklerin, komutası altına verilmesini önermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu önerisini fazla bulan Kurmay Başkanın *"Çok gelmez mi?"* sorusuna, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı *"Az gelir"* olmuştur.⁵⁹ Bu gelişmeler üzerine 8/9 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup

Aralık 1915 Çamlıtekte karargahını kullanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: *Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektuplar)*, Yay. Haz. Fatma Bulut Hacıaloğlu, Ed. Barış Borlat, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2023.

⁵³ Fikret Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İstanbul: İleri Yayınları, 2006, 181-186.

⁵⁴ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Cilt: V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, 66-67.

⁵⁵ F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 18 (2015) 46.

⁵⁶ Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1999, 23; Barış Borlat, *Çanakkale Cephesi'nde İkmal faaliyetleri (1914-1916)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 2018, 134.

⁵⁷ Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı*, 27.

⁵⁸ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2011, 3, 10-11.

⁵⁹ Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Gurubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, 32/128(1968) 474; *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 19-20.

Komutanlığı'na getirilmiş⁶⁰ ve emrindeki kuvvetleri düzenledikten sonra 10 Ağustos'ta 1915'te Conkbayırı'nda taarruz emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu taarruzu şu cümleleriyle anlatmaktadır: "Askerler! Karsımızdaki düşmanı mağlûp edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz, ben kırıbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız! Komutan ve subaylara da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir vere kadar ileri gidildi ve oradan kırıbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim...Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönelttiği seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Semadan şarapnel, demir parçaları yağmur yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içirdikten sonra patlıyor, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Herkes kaderine razı olmuş, akıbetini bekliyordu. Etrafımız şehit ve yaralılarla doldu. Muharebe meydanındaki durumu izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma giremedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı..."⁶¹ Ruşen Eşref'in, 1918 yılında Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakatta hazır bulunan yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın saatinden vurulması hadisesini şöyle aktarmaktadır:

"...Bulunduğumuz yer tamamen hücumların arası idi. Paşa da ilerleyen efradımızı seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetle çarptığını duymuştur. - Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan zabıt rahmetli Nuri Conker Bey, Efendim, vuruldunuz dedi. Ben böyle bir söz duyulursa askerimizin kuvvet-i maneviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım. "Sus" dedim. Cevat Bey devamla: - Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe Paşa'nın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan başka ileri geçmemiştir, dedi."⁶² Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 Çanakkale gezisi sırasında sarfettiği "*Burası saatin beni kurtardığı/kırdığı düşman kurşununun isabet ettiği yerdir.*" dediği hadisenin 10 Ağustos 1915 tarihinde Conkbayırı Taarruzu esnasında (261 Rakımlı Tepe bölgesinde) gerçekleşen bu olay olduğu bilinmektedir.

Paşa'nın 1928 yılında gerçekleştirdiği Çanakkale gezisinin tarihi boyutuna dönem gazeteleri içerisinde en fazla değinen gazete Hakimiyet-i Milliye olmuştur. Hakimiyet-i Milliye gazetesi "*Anafartalar Kahramanı Anafartalar'da*" başlığı adı altında duyurduğu haberin ayrıntılarında Çanakkale'nin Mustafa Kemal Paşa'nın, askeri hayatında ne denli önemli bir dönüm noktası olduğunu Çanakkale Muharebelerinde Paşa'nın üstlendiği sorumluluğu ve elde ettiği başarıları şu cümleler ile ortaya koymuştur:

"...Gazi Hazretleri Arıburnu cephesinin sol cenahından evvela cesaret tezkere Conkbayırı'na çıktılar. Conkbayırı Muharebelerinde Arıburnu, Anafartalar cephelerinin iltisak noktasında bulunan ve Arıburnu cephesini ve bütün memleketi düşürmek için Anafartalar'da bir cephe teşkil etmek noktasından dahi en mühim rolü ifa edebilecek derecede müstesna olan bu askeri mevzuda Gazi Hazretleri 25 Nisan sabahı Arıburnu mıntıkasında karaya çıkan ve cephesiyle Maydos istikameti Umumiyesinde ilerleyen ve kuvvetli sol cenahıyla Conkbayırı'nı istihdaf eden hasım kıtaatına kendi kumandanları altındaki 19. Fırka ile Kocaçimen üzerinden evvela düşmanın sol cenahına taarruza başlamış ve muvaffak olmuş, müteakiben diğer kıtaatı ile cephe ve sağ cenahına teveccüh eylemişti. Gazi Hazretlerinin bizzat ateş hattından sevk ve idare ettiği bu kıta muharebe neticesinde hasmın sol cenahı denize doğru sahile kadar atılmış ve cephesi de tepelerden yamaçlara püskürtülmüştür. Hatta taarruz eden kitle hileye kapılmamış olsalar beyaz teslim bayrağını çekmiş olan düşmanlar teslim olarak muharebe daha önceleri neticelenmiş olacaktı. Bu muharebeler neticesinde düşman Arıburnu mıntıkasında gayr-ı müsait bir vaziyette kıta olarak müdafaaya icbar edildi. Arıburnu ihraç ve taarruz ikamete duçar olunca düşman taze ve büyük bir ordu ile Anafartalar mıntıkasında yeni bir ihraç hareketi yapmıştı. Bu yeni cephede birkaç gün sonra Gazi Hazretlerinin emrine verildi ve kumandayı aldığı ilk gün Suvla Limanı'nda mühim hasım kuvvetlerini seri bir taarruz ile mağlup ricata mecbur ettiğinden sonra ikinci günü de Conkbayırı'na teveccüh eyledi. Orada da ezici bir muvaffakiyet kazandı. Hasım ordular bu iki mağlubiyetin altında bir daha kalkamadılar..."⁶³

Mustafa Kemal Paşa'ya bu tarihi gezisi esnasında harp zamanından kalma infilak etmemiş bir kurşun takdim edilmiştir.⁶⁴

⁶⁰ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 24.

⁶¹ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 39-41.

⁶² Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı*, 73-74.

⁶³ "Reisi Cumhur Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

⁶⁴ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1.

3. Donanmaya Askeri Manevralarda Komuta Etmek

Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale ziyaretinin diğer bir sebebinin, donanmaya askeri tatbikat yaptırarak donanmanın gücünü dünyaya göstermek olduğu düşünülmektedir. Yunanistan ile yaşanan mübadele meselesinin son derece kritik bir noktaya evrilmesinin, Faşist Mussolini'nin Akdeniz havzasındaki cüretkâr istemlerinin Mustafa Kemal Paşa'yı böylesi bir girişime sevk ettiği söylenebilir.

Yunanistan'da 25 Haziran 1925'te darbe ile iktidara gelen General Pangalos. Lozan Barış Antlaşması'nı revize etmeyi hedeflemiş⁶⁵ ve bu hedef çerçevesinde Türkiye'nin, Musul meselesinden dolayı İngiltere ile yaşadığı gerilimi fırsat bilerek İtalya ile ittifak girişimine başlamıştır.⁶⁶ Türkiye ile İngiltere arasındaki tansiyonun yüksek olduğu bu evrede Mussolini'nin Akdeniz'e hakim olma arzusu, İngiltere'nin ise Türkiye üzerinde bir baskı oluşturma istemi tarafları Türkiye'ye karşı birleştirmiştir. İki devlet arasında başlayan; fakat uzun soluklu olmayan bu iş birliğine Yunan General Pangalos da dâhil olmuştur. Lakin Musul sorununun 1926 yılında Ankara Anlaşması ile çözüme kavuşması ve İngiltere'nin politika değişikliğine gitmesi bu birlikteliği nihayete erdirmiştir.⁶⁷ Türkiye'de güvensizliğe neden olan Pangalos yönetimi Ağustos 1926'da devrilmiş,⁶⁸ İtalya'yla ise 30 Mayıs 1928'de "*Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Tesviye Antlaşması*" yapılmıştır. Ancak bu müspet gelişmelere rağmen Türkiye için tehlike tamamen geçmemiştir.

Gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya refakat eden başyaver Rüsuhi Efendi'nin: "... Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne yatın telsizi vasıtasıyla derhal bir telgraf çektiler. Bu telgrafta Kalamış Koyunda bulunan donanmanın Gelibolu istikametine hareket etmesini ve Çanakkale'de genel bir manevra yapılacağını bildirdiler..."⁶⁹ sözlerine bakıldığında Paşa'nın, bu manevrayı önceden planlamadığı Çanakkale'de kararlaştırdığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa 2 Eylül 1928 sabahı İstanbul'dan gelen donanmayı kırmızı ve mavi olmak üzere ikiye ayırıp harp vaziyeti aldırması ve manevralara bizzat kendisi telsizle kumanda etmiştir. İki saat boyunca telsiz başında manevrayı takip eden Paşa, manevralar esnasında mavi ve kırmızı ekip kumandanlarına vaziyet hakkında kararlarının ve emirlerinin neden ibaret olduğunu sormuş, kumandanların verdiği cevaplara "çok iyi, isabet ediyorlar!" şeklinde memnuniyet duyduğunu belirten tepkiler vermiş sonrasında ise Donama Kumandanlığına yolladığı mesajla kendilerini tebrik etmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'yı, Çanakkale Boğazı'nda böylesi bir askeri manevra yapmaya iten nedenin, Akdeniz'deki tehditkâr devletlere karşı bir göz dağı verme amaçlı olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen donanmaya tatbikat yaptırdıktan sonra saat 13:30'da karaya çıkmıştır.⁷¹ Hükümeti ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, burada yeni Türk harfleriyle yazı yazdırmak suretiyle memurları ve halkı imtihana tabi tutmuş,⁷² sonrasında ise belediyede şereflerine tertip edilen çay ziyafetine katılmıştır. Yeni harflerle ilgili halkla fikir alışverişi yapan Mustafa Kemal Paşa⁷³ Çiftçi Atıf Bey'den memleketin ziraatı hakkında bilgi almış⁷⁴ ve 15:00'da yata dönüp donanmayla birlikte İstanbul'a hareket etmiştir.⁷⁵

Sonuç

Günümüzde parti liderlerinin, birçok iletişim aracı olmasına rağmen icraatları ve ideolojileri hakkında halkı bilgilendirmek, propagandalarını yapmak ve bir kamuoyu oluşturmak için hâlâ başvurdukları en etkin yolun yurt gezileri olduğu görülmektedir. Siyasi aktörlerin gerek uluslararası gerekse de ulusal mesajlarını duyurduğu siyasi arenalar olan bu geziler, aynı zamanda liderlerin halkla doğrudan temas ederek onları dinlediği, sorunlarına vakıf

⁶⁵ Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2009) 97-98.

⁶⁶ Ömer Faruk Akar, "İki Savaş Arası Dönemde Yunanistan'ın Ege Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 69(2021)55-56; Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2006)246-247.

⁶⁷ Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1(2022)126.

⁶⁸ *Düştur*, III. Tertip, Cilt: 8, Ankara: Ankara Devlet Matbaası, 1946, 136-139.

⁶⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: 22, İstanbul: Analiz Basım Yayın, 2010, 209.

⁷⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 209, 211 ve 212.

⁷¹ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 188.

⁷² Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Gelibolu Harp Sahasını Gezerken Bir Vatan Kurtardıkları Günlerin Heyecan ve İhtiraslarını Yaşamışlar ve Arada bir Otomobilden İnerek..." *Milliyet*, 3 Eylül 1928, 1.

⁷³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 209.

⁷⁴ "Gazi Hazretleri Gelibolu Harp Sahasını Gezerken", *Milliyet*, 3 Eylül 1928, 1.

⁷⁵ "Reisi Cumhuriyet Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1; "Sevgili Gazimiz Dün Gece Avdet Ettiler", *Vakit*, 3 Eylül 1928, 1.

olduğu mekanlardır. Yöneticiler ile halk arasında bir köprü işlevi gören bu geziler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tek ve en etkin kitle iletişim aracı olan yazılı basına alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu alternatif yöntemin halk üzerindeki etkisini bilen Mustafa Kemal Paşa, 15 yıllık Cumhurbaşkanlığı süresince 52 yurt gezisi yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'den sonra kurulan Cumhuriyetin, her anlamda çağdaş ve modern bir devlet olması için ikinci bir savaş başlatmıştır. Bu ikinci savaş; siyasi, toplumsal, eğitim, ekonomik, hukuk gibi tüm alanları kapsayan ve amacı muasır medeniyetler seviyesi olan çağdaş Türkiye idi. Bu yeni Türkiye'nin inşası ise devrimden geçmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Saltanatın feshedilmesinden Cumhuriyetin ilanına, Şer'i yasaların ilga edilmesinden, Medeni Kanun'un kabulüne, Arap Harflerinin kaldırılmasından Yeni Türk Harflerine geçilmesine değin gerçekleştirdiği çok yönlü devrimleri halka bizzat anlatarak benimsenmesini sağlamak amacıyla yurt gezilerinden sık sık istifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirdiği bu gezilerde gördüğü eksiklikleri, var olan sorunları tahlil ederek gezileri gün ve gün takip eden basın vasıtasıyla halk ile paylaşmıştır. Halk ile Mustafa Kemal Paşa'nın karşılıklı güven tazelediği, halkın desteğinin hissedildiği, iç ve dış kamuoyuna siyasi mesajların verildiği, teftiş ve denetlemelerin yapıldığı bu geziler oluşturulmak istenen yeni Türkiye'nin kurulmasında da önemli bir propaganda sahası işlevi görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, siyasi bir platform misyonuna dönüştürdüğü bu gezilerinden birini Harf Devrimi'nden hemen önce başlatmış ve bu seyahati esnasında Çanakkale'yi de ziyaret etmiştir. Çanakkale'yi ziyareti esnasında kendisini karşılamaya gelen halka ilk olarak yeni harfleri öğrenip öğrenmedikleri sormuş, gezilerinde bir ritüel haline getirdiği vali, belediye başkanı başta olmak memurları da teftiş etmiştir. Lakin bu geziler sadece "devrime hazırlık çalışmaları", "teftiş" ve "denetleme" gezilerinden ibaret değildir. Ülkenin toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik sorunlarını yerinde saptayıp çözüm yolları aramak, günün siyasi gelişmeleri hakkında ulusal ve uluslararası kamuoyuna fikir telakki ederek takip edilecek yöntem konusunda mesaj vermek amacına da hizmet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale gezisi her ne kadar Harf Devrimi ile ilintiliyse de dönem itibarıyla nüfus mübadelesi nedeniyle sorun yaşanan Yunanistan'a ve Akdeniz'de tarihsel hayallerini gerçekleştirme uğraşı veren Faşist İtalya'ya karşı donanmaya manevralar yaptırmak suretiyle bir göz dağı vermeyi de içermektedir. Nitekim Çanakkale'nin Ege, Karadeniz, Akdeniz koridorundaki stratejik önemi dikkate alındığında bu savunma tedbirinin ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, esasında 1928 yılından sonra Çanakkale'yi beş kez ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyaretleri içerisinde 1928 yılı ziyaretini diğer ziyaretlerinden farklı kılan Paşa'nın, 1915 yılında Anafartalar Kahramanı olarak ayrıldığı bu şehre Cumhurbaşkanı kimliği ile ilk kez gelip bir rehber edasıyla yanındaki erkana bu savaşları anlatmasıdır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale gezisini; devrim, tarih ve askeri olmak üzere üç unsur üzerine inşa ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceride

Düstur

Telif Eserler

Akandere, Osman. "Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri". *Atatürk Dergisi*, 5-3/81 (2010): 79-93

Akar, Ömer Faruk. "İki Savaş Arası Dönemde Yunanistan'ın Ege Politikası". *Atatürk Yolu Dergisi*, 69(2021): 50-63.

Akça, Bayram. "Mustafa Kemal Paşa'nın, Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Özel Sayı (2006): 107-114.

Akşin, Aptülâhat. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. Ankara: TTK, 1991.

- Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Armaoğlu, Fahir. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü İl Kutlama Komitesi Adına, Ankara, 1982: 22-25.
- Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri. Derleyen: Necati Çankaya, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt:22, İstanbul: Analiz Basım Yayınları, 2010.
- Atay, Falih Rıfki. Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009.
- Atabay, Mithat. Atatürk ve Çanakkale. Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2015.
- Atabay, Mithat. Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk. Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Yayınları, 2019.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. Nükte ve Fıkralarla Atatürk. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981.
- Başgöz, İlhan.- E.Wilson, Howard. Türkiye Cumhuriyet'inde Eğitim ve Atatürk. Ankara: Dost Yayınları, 1968.
- Borlat, Barış. Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 2018.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu. "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(2006): 239-262.
- Demiröz, Damla. Savaşın Barışa Giden Yol/Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Erdem, Nilüfer. "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2009):93-128.
- Erkal, Şükrü. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi. Cilt: V, "Çanakkale Cephesi Harekatı", 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.
- Esmer, Ahmet Şükrü. Siyasî Tarih (1919-1939). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- Eşref, Ruşen. Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat. Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1999.
- Günesen, Fikret. *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İstanbul: İleri Yayınları, 2006.
- Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt:1(1919-1973), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Gül, Muhittin. "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8-3/61(2006): 52-72.
- İğdemir, Uluğ. Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918) I. Ankara: TTK Yayınları, 1980.
- İğdemir, Uluğ. Atatürk'ün Anafartalar Gurubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler. *Belleten*, 32/128 (1968):473-478.
- İnan, Afet. Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. C.9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Kocatürk, Utkan. Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektuplar). Yay. Haz. Fatma Bulut Hacıoğlu, Ed. Barış Borlat, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Rainero, Romain. "Kemal Atatürk Devriminin İtalya'daki Yankıları". Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Uluslararası Sempozyumu 1981, Ankara, 1983: 121-129.
- Salep, Mustafa. "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1(2022): 114-147.
- Sanders, Liman Von. Türkiye'de Beş Yıl-1. Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, 1999.
- Sosyal, İsmail. Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. Cilt: I (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Tongul, Neriman. "Türk Harf İnkılâbı". *Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34(2004): 103-130.

Toynbee, Arnold J. Survey of International Affairs 1924. London: Oxford University Press, 1928.

Turan, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi. 1.Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

Önder, Mehmet. Atatürk'ün Yurt Gezileri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,1998.

Önder, Mehmet. Atatürk'le Adım Adım Türkiye. Ankara: Kültür Ofset Araştırma Yayınları,1984.

Ünalp, F. Rezzan. "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*,18 (2015): 37-64.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi

Haber

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Ulus

Vakit

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Ekler

Ek 1: Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'de. *Vakit*, 2 Eylül 1928.

Ek 2: Mustafa Kemal Paşa, Ertuğrul Yatu ile Çanakkale önlerinde. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 3: Çanakkale Halkı, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılarken. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 4: Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Çanakkale halkı arasında. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 5: Mustafa Kemal Paşa ve devlet erkânı Anafartalar Harp Sahasını gezerken.

Vakit, 4 Eylül 1928.

Ek 6: Mustafa Kemal Paşa, Ertuğrul yatından donanmanın manavlarını tetkik ederken.

Vakit, 4 Eylül 1928.

Ek 7: Mustafa Kemal Paşa, donanmanın manevraları idare ederken *Vakit*, 4 Eylül 1928.